

Blahoslav Dokoupil

Autentické svědectví neautentických cestopisů

Cestopis patří k literárním žánrům, s nimiž se představa autentičnosti spojuje téměř automaticky. Nedávno vyšla v časopise Česká literatura studie o uměleckém cestopisu. Ocituji z ní jen několik vět, které to potvrzují: „Základní požadavek kladený na cestopis /.../ je podat pravdivý, popřípadě ověřitelný, skutečný a autentický obraz cesty a míst, která cestovatel navštívil.“ „Nutností autentického popisu skutečně existujících lokalit jsou /cestopisy/ vystaveny ještě většímu omezení než ostatní referenční žánry, které sice také mají reálný předmět, ale závislý na čase (životopis, paměti), a tudíž prakticky neověřitelný. U cestopisu konstatujeme požadavek dokonalé mimesis.“¹

Ačkoliv tedy cestopis lze obecně pokládat za žánr samou svou povahou autentický, bylo v dějinách české literatury i jedno období, kdy byl naopak žánrem zcela neautentickým. Mám na mysli období trvající zhruba od roku 1948 do konce padesátých let. Celá literatura se tehdy do značné míry stala součástí propagandy; a umělecký cestopis se jevil jako mimořádně vhodný propagandistický nástroj – už proto, že jeho autor mohl využít autentifikační síly (zdánlivého) osobního prožitku. Masivní přítomnost faktů v organismu prózy zastírala často skutečnost, že šlo o fakta pečlivě volená, aranžovaná a „nasvěcovaná“, tak aby co nejlépe plnila svou propagandistickou úlohu.

¹ Miňovská-Pickettová, V.: *Popis v uměleckém cestopise-český cestopis 19. století*. Česká literatura 46, 1998, č. 4, s. 371 a 373

Cestopisné reportáže měly v zásadě totéž poslání jako souběžně vznikající reportáže budovatelské. Rozdíl byl jen v tom, že dějiště výstavby se v cestopisných reportážích rozšiřovalo na celý tzv. tábor míru. Pisatelé reportáží hledali své vzory především v předválečné levicové publicistice; a vůbec největší význam pro ně měl odkaz **Julia Fučíka**. Jeho kniha **V zemi, kde zítra již znamená včera**² v sobě shrnovala všechny kanonické rysy cestopisné i budovatelské reportáže 50. let: koncepci dvou světů; z toho vyplývající způsob argumentace, který dovoluje bagatelizovat fakta údajně netypická, nebo „ztrácející na významu“; pojetí Sovětského svazu jako laboratoře nových lidských vztahů a vzorového typu hrdinství; černobílou optiku kladu a záporu; apelativnost opírající se o mísení publicistických postupů s postupy beletristickými.

Perspektiva dvou světů, jejichž vnitřní čas se stále viditelněji rozchází (cituji z knihy **Ivana Kubička Fronta, na které se neumírá**: „*Jedeš na výlet do minulosti – jedeš na západ. A srdce by nejraději obrátilo celý vlak na východ – do budoucnosti, jež i k nám přichází.*“³), způsobovala, že reportáž padesátých let nebyla nástrojem poznání, neopírala se o popis, smyslový prožitek a nepředpojatou intelektuální analýzu, nýbrž pasivně dokládala apriorní představu o realitě, kterou autor navíc přijímal zvnějšku jako cosi hotového. Většina pisatelů cestopisných reportáží se v cizině jen utvrzovala ve svých iluzích a předsudcích. Specifičnost cestopisných reportáží padesátých let by bylo možno dokumentovat množstvím ukázek. Mohli bychom začít u knih, které vznikly bez uměleckého záměru, více méně z funkcionářské povinnosti činitelů, kteří procestovali Sovětský svaz či jiné „lidově demokratické“ země s oficiálními delegacemi.⁴ A končit bychom mohli u knih, které si dodnes zachovávají i při své propagandistické vtíravosti některé známky autorské osobitosti, a představují tak alespoň zajímavý doklad dobových selhání vkusu a intelektu.⁵ Jistě bychom se přitom pobavili, ale zároveň

² Do roku 1955 dosáhla deseti vydání.

³ Kubiček, Ivan: *Fronta, na které se neumírá*. Praha 1950, s. 13

⁴ Srov. např. Neumann, Alois (socialistický ministr pošt v poúnorové Gottwaldově vládě): *Sovětský člověk a jeho země*. Praha 1951; Plojhar, Josef (dlouholetý lidovecký ministr zdravotnictví): *K břehům Tichého oceánu*. Praha 1957; Hillová, Olga (činnice svazu žen): *V zemi míru a štěstí*. Praha 1951; Barvík, Miroslav (funkcionář svazu hudebníků): *Hudebníková cesta do SSSR*. Praha 1956; Kopecký, Jan (divadelnický funkcionář): *Sovětské zápisky*. Praha 1953.

⁵ Např. Aškenazy, Ludvík: *Ulice Milá a jiné reportáže z Polska*. Praha 1950; *Německé jaro*. Praha 1950; *Indiánské léto*. Praha 1956. Hoffmeister, Adolf: *Pohlednice z Číny*. Praha 1954; *Vyhledka z pyramid*. Praha 1957; *Made in Japan*. Praha 1958.

by to bylo počínání poněkud laciné. O tom, jak v tehdejší cestopisné próze bytněla slepota, se lze přesvědčit i jiným – a možná instruktivnějším – způsobem.

Cestopis – právě proto, že je (nebo alespoň by měl být) založen na autentických zážitcích, a právě proto, že autentické zážitky časem v mysli blednou – bývá pro nové vydání málokdy přepracováván. Česká literatura padesátých let zná však i takové případy. **Géza Včelička**, jeden z levicových autorů předválečných cestopisných reportáží, se po necelých dvou desetiletích vrátil k jejich textu a podrobil jej důkladné a dobově příznačné revizi. Pro naši potřebu postačí srovnat úvod dvojí verze knihy **Dvě města na světě**. Poprvé tato reportážní kniha z cesty do Moskvy a Leningradu vyšla samostatně roku 1935, podruhé byla vydána společně s přepracovanou podobou jiné předválečné reportáže **V zemi hákového kříže** z roku 1933. V tomto společném vydání z roku 1950 se titul **Dvě města na světě** stal titulem celého diptychu.

Jedním z motivů, jež autora vedly k revizi textu, byla snaha dát knihám vzniklým ve shonu žurnalistické profese vytříbenější slohovou podobu. Stylisticky je druhé vydání **Dvou měst na světě** skutečně uhlazenější, propracovanější, nese známky větší autorské zkušenosti. Lze se nicméně ptát, zda to knize prospívá, nebo spíše škodí. S lapidárním, byť syrovým nebo i neumělým stylem se totiž z textu nejednou vytrácí i původní bezprostřednost zážitku. Jednou z nápadných vnějších známek oddálení autorského subjektu od zachycované skutečnosti je pak i změna vypravěčské perspektivy: zorný úhel první osoby nahradila objektivní osoba třetí a cestovatel dostal neutrální jméno Antonín Novák.

Uvedu jeden malý příklad stylistických změn ze scény přejezdu československo – polských hranic. V prvním vydání zní úvod epizody takto: „*Uvidím první pilsudčíky. Policejního důstojníka, prohlízejícího pasy. Je galantní a ostře nabit jako browning.*“⁶ A ve vydání druhém: „*Antonín spatřil první pilsudčíky. Policejní úředníky, prohlízející cestovní pasy. Ten, který je vedl, byl sice zdvořilý a k ženám i galantní, ale neušlo ti, že byl též přísný a bdělý. Že téměř připomínal ostře nabitý revolver.*“⁷ Druhé znění sice přesněji popisuje situaci, ale je mnohem méně evokativní než obraz důstojníka *ostře nabitého jako browning*.

Změny, které autor prováděl z důvodů stylistických, nejsou však zdaleka tak důležitě jako změny motivované ideově. Nejlépe to opět osvětlí konkrétní segment tex-

⁶ Včelička, Géza: *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 9

⁷ Včelička, Géza: *Dvě města na světě*. Praha 1950, s. 227-228

tu. V úvodní kapitole je popsána autorova cesta vlakem z Prahy do Varšavy. Cestovatel sedí v kupé s polskou rodinou, která se vrací z dovolené na Riviéře. V prvním vydání je rodina vykreslena se značnou dávkou porozumění. O jejím sociálním postavení (otec je profesorem) si učiníme představu prostřednictvím zmínek o *chřestících náramcích* a *do obla nateklém* kufru obsahujícím *rodinnou spižirnu* a z rozmluvy, která se v kupé rozvine po přejezdu hranic. Profesor se zajímá, kam cestovatel jede a vyptává se i na jeho názory na Sovětský svaz. Vmísí se i jeho paní, a zeptá se: „Řekněte... Je tam hlad? Nezaměstnanost? Čtete tu o tom.“ A cestovatel stručně odpovídá: „Je, paní.“ „Je pro toho, kdo tam nepracuje.“⁸

V druhém vydání je sociální postavení rodiny pojmenovááno explicitněji. Nechybí zmínky o *elegantní mlžnatosti stárnoucích blondýn majetných vrstev* a o tom, že prázdninové *povyražení* celé rodiny *lze potěžkávat na několik tisíc polských zlotých*. Hlavní změna však spočívá v rozvedení dialogu mezi cestovatelem a polskou rodinou a v posílení jeho politického vyznění. Po jednoduché otázce už následuje stručná odpověď přiměřená mluvčímu, který jede do Sovětského svazu poprvé, nýbrž obsáhla přednáška charakterizující Antonína Nováka jako propagandistu, který nevynechá jedinou příležitost ke školení nerozhodných. Pro přesnější představu ocituji alespoň závěr: „*Neboť Rusové už opravdu nechtějí carismus, paní! Ani panství kulaků a měšťanstva! Ani vládu nepravé, falšné demokracie a kerenstiny! To všechno už dnes Rusy dávno nezajímá. To všechno už si nedají vnutit ani sebepočetnější armádou reakce. Rusové už dnes opravdu chtějí jen upřímné a poctivé socialistické vedení. A to mají, i když to vedení ještě někdy vykazuje nějaké lidské nedostatky. Ruská svobodná volba bolševického režimu už se nedá dnes lacině svádět na nějaký policejní útlak či špiclovský systém!*“⁹

Diskuse s rodinou končí v obou vydáních na varšavském nádraží tím, že profesor se cestovatele zeptá, zda má kde přespát, a když se dozví, že ne, nabídne mu nocleh. Cestovatelovo odmítnutí této nabídky je však v každém z obou případů motivováno velmi odlišně. V prvním vydání cestovatel řekne: „*Děkuji. Chtěl bych trochu vidět Varšavu v noci.*“ A v duchu si pomyslí: „*Snaží se udělat mi nějakou radost a já bych se nerad navlékal do sentimentality.*“¹⁰ Stisky rukou na rozloučenou jsou vypravěčem

⁸ Včelička, Géza: *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 11

⁹ Včelička, Géza: *Dvě města na světě*. Praha 1950, s. 233

¹⁰ Včelička, Géza: *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 12

podány jako již *ne tak cizí*, na obou stranách doznívají vzájemné sympatie. V druhém vydání vypadá rozloučení úplně jinak – vládne mu vzájemné odcizení. Diskuse ve vlaku tam má totiž ještě velmi charakteristickou dohru.

Když chce Antonín podepřít své mínění o sovětském režimu nějakým pádným argumentem, vzpomene si na oslavy prvního máje: *„Moskva pořádává každoročně své obvyklé a oblíbené první máje. Svě dělnické slavnosti, kdy po Rudém náměstí kráčejí v ukázněných řadách pracovníci z továren s vintovkami na ramenou a ozbrojené vojsko, jež není ničím jiným než zase jenom dělníky ve stejnokrojích. Tak defilují před sovětskou vládou, jež je celá nashromážděna na galerii Leninova mauzolea. Kdyby byl ruský národ se svou vládou nespokojen, stačila by jediná salva a v okamžiku by bylo po tyranském režimu! Ale oni naopak pochodují kolem té své lidové, dělnické vlády s velikou pýchou. A docela radostně, vesele a nepatolízalsky ji pozdravují.“*¹¹

Profesor s ironií replikuje, že by bylo možno pochybovat o tom, zda sovětská policie dovolí, aby pochodující směli nabit své vintovky naostro. A pak přichází se srovnáním, které cestovatele nadobro zmate: *„... nezapomeňme, že podobné parády, rádoby lidové, s oblibou pořádá i v Berlíně Hitler, v Římě Mussolini a u nás pan maršál Pilsudski. Také tito vůdcové lidu vyrábějí hromadnou lásku národa k svým dobrodincům na takovém běžícím pásu! Ač je notoricky známo, že fašistické i polo-fašistické režimy jsou tyranské, protisvobodné, nelidské! Jak mi tedy vysvětlíte rozdíl mezi takovou bolševickou a fašistickou přehlídkou lásky?“*¹² Na tuto logickou námitku reaguje Antonín Novák podrážděně, odpovědět ovšem nedokáže: *„Vaše chytrá otázka mne opravdu zaskočila! Na něco takového jsem opravdu nebyl připraven. Ani na to, že budete tak nezdvořile a neprozíravě přirovnávat komunismus k fašismu. Přiznám se, že na něco takového neumím dobře ani odpovědět.“*¹³ Na nabídku noclehu pak reaguje v podstatě stejně jako v prvním vydání, ale s chladem, který si v duchu zdůvodňuje takto: *„Ti lidé se náhle snažili zapsat nějak nezapomenutelně do Antonínovy paměti. Ale Antonín o to pojednou nestál. Po té rozmluvě s nimi tak nějak zvadl a zchladl. Ach, nikoli, nehodlal po nich hodit kamenem. Vždyť všichni jsme jen lidé a také já ohýbám hřbet pod břemenem svých chyb. Ale přece: bylo by mi vel-*

¹¹ Včelička, Géza: *Dvě města na světě*. Praha 1950, s. 233-234

¹² Tamtéž, s. 234

¹³ Tamtéž.

mi zatěžko přijímat dobrodiní od lidí, kteří jsou dosud přesvědčeni, že socialismus a fašismus je jedno a totéž.“¹⁴

Nemuseli jsme tedy s Antonínem Novákem dojet až do Moskvy, abychom poznali, podle jakých principů se v padesátých letech cestopisy psaly a přepisovaly. Teorie typičnosti si vyžadovala, aby se z rodiny, která má despekt k Pilsudskému, vyznává demokracii a projevuje pochopení i pro sovětský režim, stala rodina s nepřekonatelnými predsudky. Dávat najevo prosté lidské sympatie k někomu, kdo patří k jiné třídě a kdo nesdílí bezvýhradnou víru v komunismus, to by se v dobové poetice jevilo jako nepřipustný liberalismus, ne-li jako *zrada praporu*. Zbývá otázka, nakolik lze věřit cestopisům, které to, co cestovatel viděl a zažil, podávají ve dvou tak odlišných verzích. Člověk jistě může změnit názor, jestliže se přesvědčí, že se mýlil; zde však nejde o změnu názorů, nýbrž o změnu *zážitků*. Jestliže cestovatel zažil něco, co se přičilo dobovým kánonům, muselo to být nemilosrdně zapomenuto a nahrazeno „zážitkem“, který panujícím normám vyhovoval lépe.

S tímto vědomím pak dobře porozumíme oslavnému patosu cestopisů jako *Zpívající Čína* nebo *Radostná setkání*. Přesto i cestopisy padesátých let podávají autentické svědectví. Jejich autentičnost ovšem nelze hledat ve shodách mezi viděným a popsaným, nýbrž ve shodách mezi *míněným* a popsaným. Jsou autentickým svědectvím o tom, co si v dané době jejich autoři mysleli, popř. chtěli myslet, jak je doba hnětla k svému obrazu, jak ochotně, nebo naopak s přemáháním zapomínali na to, co skutečně viděli. A dovedou autora záludně zradit tam, kde by to nejméně čekal. Cestopisy **Adolfa Hoffmeistera** patří bezpochyby k té lepší části dobové produkce. Kniha *Pohlednice z Číny* (1954) se asi přesto bude dnešnímu čtenáři jevit jako série politických školení. Jedna kapitola si však dodnes uchovala svěžest a barvitost zážitků, na něž se nezapomíná. Je to jen náhoda, že ona kapitola se zabývá čínskou kuchyní? Anebo se tu bezděky prozradil rozdíl mezi pasážemi, v nichž autor jen snaživě parafrázoval, co se po něm žádalo, a stránkami, na kterých se projevila jeho skutečná, řekněme autentická, osobnost?

Náhoda to zřejmě nebude. Vždyť už pár let před napsáním čínského cestopisu posuzoval Hoffmeister kvalitu civilizace především podle kulinárních a klimatických zážitků. Dovolte mi na závěr citát z knížky *Tři měsíce v New Yorku* (1950), kterou Hoffmeister napsal společně se **Zdeňkem Galuškou** a která popisuje jejich pobyt na valném shromáždění OSN. Povšimněte si, že ačkoli v titulu figurují „tři měsíce“, ve

¹⁴ Tamtéž, s. 235-236

Umelecká stylizace
jedné rodové empirie
(Nad trilogií Norberta Fryda)

¹⁵ Galuška, Miroslav – Hoffmeister, Adolf: *Tři měsíce v New Yorku*. Praha 1951, s. 15